

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ – ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ ЕДУКАЦИЈУ И РЕХАБИЛИТАЦИЈУ

ВЕЋУ ЗА МАСТЕР, СПЕЦИЈАЛИСТИЧКЕ И ДОКТОРСКЕ СТУДИЈЕ

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ УРАЂЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Кандидат: Марија М. Цвијетић

Тема: САМООДРЕЂЕЊЕ ОДРАСЛИХ ОСОБА СА ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ ОМЕТЕНОШЋУ

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

Датум и орган који је именовео Комисију: 24.9.2019. године, Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на предлог Већа за мастер, специјалистичке и докторске студије, Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 24.9.2019. године.

Састав Комисије:

1. Др Ненад Глумбић, редовни професор, ужа научна област *Олигофренологија*, изабран у звање 21.4.2011. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију – председник;
2. Др Светлана Каљача, редовни професор, ужа научна област *Олигофренологија*, изабрана у звање 17.4.2019. године, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију – ментор;
3. Др Шпела Голубовић, редовни професор, ужа научна област *Специјална рехабилитација и едукација*, изабрана у звање 15.1.2014. године, Медицински факултет – Универзитет у Новом Саду – члан.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Име, име једног родитеља, презиме: Марија (Мирослав) Цвијетић.

Датум рођења, општина, република: 4.5.1989. године, Кикинда, Србија.

Основне студије: Марија Цвијетић је уписала основне академске студије на Универзитету у Београду – Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију школске 2008/2009. године и завршила школске 2011/2012. године, са просечном оценом 9,93.

Мастер академске студије: Мастер академске студије кандидаткиња је уписала и завршила школске 2012/2013. године на Универзитету у Београду – Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију, на студијском програму Специјална едукација и рехабилитација особа са тешкоћама у менталном развоју. Положила је све испите са просечном оценом 10,00 и одбранила завршни рад на тему „Квалитет слободног времена и подршка породици код деце са интелектуалном ометеношћу“.

Докторске студије: Докторске академске студије, студијски програм Специјална едукација и рехабилитација, кандидаткиња је уписала школске 2013/2014. године на Универзитету у Београду – Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију. Положила је све испите на докторским академским студијама са просечном оценом 10,00.

Марија Цвијетић је до сада објавила 40 научних публикација.

III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

„САМООДРЕЂЕЊЕ ОДРАСЛИХ ОСОБА СА ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ ОМЕТЕНОШЋУ“

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација „Самоодређење одраслих особа са интелектуалном ометеношћу” написана је на 259 страна уз додатних 5 страна прилога (биографија кандидаткиње и изјава о ауторству, изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада и изјава о коришћењу). Дисертација садржи 85 табела и 15 графикона. Све табеле и сви графикони налазе се у поглављима Методологија истраживања (12 табела) и Резултати истраживања (73 табеле и 15 графикона).

Поред резимеа на српском и енглеском језику и кључних речи, рукопис садржи следећа поглавља: **Увод** (од 1. до 3. стране), **Теоријска разматрања** (од 3. до 64. стране), **Истраживачки део** (предмет, циљ и хипотезе истраживања) (од 65. до 68. стране), **Методологија истраживања** (од 69. до 85. стране), **Резултати истраживања** (од 85. до 165. стране), **Дискусија** (од 166. до 221. стране), **Закључак** који укључује и препоруке (од 221. до 226. стране), **Литература** (од 226. до 259. стране) и **Прилози** (од 261. до 265. стране).

Поглавље **Теоријска разматрања** је подељено на три тематске целине: Појам самоодређења (од 3. до 19. стране), Трајекторија развоја феномена самоодређења у популацији особа са сметњама у развоју (од 20. до 25. стране) и Самоодређење особа са интелектуалном ометеношћу (од 25. до 64. стране).

Литературу чини 396 библиографских јединица, од тога 346 (87,38%) иностраних наслова и 50 (12,62%) домаћих. Публикације које су објављене у протеклих десет година обухватају 118 (29,79%) референци, од којих су 63 (15,9%) референце објављене у последњих пет година. Одређен број референци, старијих од десет година, представљају релевантну теоријску и емпиријску грађу, важну за успешну обраду предмета овог истраживања.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Уводни део рукописа докторске дисертације посвећен је иницијалном опису феномена самоодређења, као и његовог значаја за унапређење квалитета живота особа интелектуалном ометеношћу (ИО). Кандидаткиња наводи основне социо-еколошке премисе и друштвене промене које су омогућиле развој концептуалног оквира самоодређења. Истакнута је сврха и значај утврђивања квалитета самоодређења код одраслих особа са ИО, како у контексту савремених тенденција у иностраној истраживачкој пракси, тако и у односу на чињеницу да је самоодређење код особа са ИО недовољно истраживан проблем у нашој средини. Кандидаткиња образлаже избор теме дисертације наводећи да утврђивање нивоа развијености самоодређења одраслих особа са различитим нивоом ИО, као и идентификовање чинилаца који имају значајну предиктивну улогу у развоју њиховог самоодређеног понашања, има и практичне импликације у домену дефинисања и редефинисања стратегија у едукацији и рехабилитацији ових особа.

Комисија је става да је уводни део у складу са методолошким поставкама докторске дисертације.

Прво поглавље докторске дисертације односи се на **Теоријске основе** проблема истраживања. Ово поглавље даје оквир за формулисање истраживачког приступа и тумачење добијених резултата. Поглавље се састоји из три веће целине: *Појам самоодређења, Трајекторија развоја феномена самоодређења у популацији особа са сметњама у развоју и Самоодређење особа са ИО.*

На самом почетку целине *Појам самоодређења*, указано је на порекло и различита тумачења појма самоодређења. Потом су у оквиру потцелине *Теорије самоодређења* представљени различити теоријски приступи концепту самоодређења: Социо-еколошки модел самоодређења, Теорија самодетерминације, Модел самоодређеног учења и Функционална теорија самоодређења, након чега је указано на њихове специфичности, али и заједничке именитеље. Као теоријска подлога, за потребе дисертације, одабрана је Вемајерова Функционална теорија самоодређења (Wehmeier, 1999; Wehmeier, 2005), на коју се ослања велики број истраживача који се баве самоодређењем особа са ометеношћу. У оквиру *Развоја самоодређења*, приказани су уобичајени путеви унапређења самоодређења са узрастом, уз истицање значаја обезбеђивања прилика за стицање и примену вештина самоодређеног понашања. Следећа тематска целина, *Базичне карактеристике самоодређења*, посвећена је дефинисању и описивању четири есенцијалне карактеристике које се манифестују у обрасцима понашања особе која се може сматрати самоодређеном: аутономија, саморегулација, психолошка оснаженост и самореализација. Све четири компоненте су детаљно теоријски разрађене, у контексту различитих интерпретација ових појмова и кроз поређење са сродним концептима, на којима су у мањој или већој мери утемељени.

У оквиру друге целине, *Трајекторија развоја феномена самоодређења у популацији особа са сметњама у развоју*, представљен је историјски развој покрета и приступа за развој самоодређења у популацији особа са сметњама у развоју и указано је на значај социјалног амбијента за самоодређење особа са ометеношћу. У оквиру приказа покрета и приступа који

су претходили иницијативама за развој самоодређења, описани су: принцип нормализације (Nirje, 1970), покрет за независно становање (DeJong, 1979), покрет за самозаступање (Pennell, 2001) и парадигма подршке (Schalock, Bonham, & Verdugo, 2008). У делу посвећеном разматрању улоге социјалног амбијента за самоодређење особа са ометеношћу, истакнута је важност постојања прилика за стицање и практиковање вештина самоодређеног понашања, за коју су, у највећој мери, одговорне породица и различите институције које се баве пружањем формалне подршке овој популацији.

Трећа целина, *Самоодређење особа са ИО*, састоји се из неколико мањих тема. У оквиру *Општих одредница* дат је кратак увод у специфичности самоодређења особа са ИО. Наредна тема, *Предиктори самоодређења особа са ИО*, посвећена је анализи персоналних и социјалних фактора за које је утврђено да могу имати утицај на усвајање и практиковање самоодређеног понашања код особа са ИО. У делу који се односу на персоналне предикторе, извршена је анализа истраживања која су се бавила улогом следећих фактора за ниво развијености самоодређења: пола, старости, нивоа тежине ИО, усвојености социјалних вештина и развијености егзекутивних функција. За потребе разматрања улоге социјалних предиктора у развоју самоодређења приказани су резултати радова којима је указано на значај доступности избора, типа становања и квалитета рекреације особа са ИО. Након тога следи целина *Ниво самоодређења особа са ИО*, где је дат приказ истраживања у којима је испитиван ниво и квалитет самоодређења особа са ИО. Ова истраживања углавном указују на низак ниво развијености и специфичан профил самоодређења код ове популације, у односу на особе типичне популације и особе са другим типовима тешкоћа у развоју. Кроз садржај наредне теме указано је на значај самоодређења за исходе у различитим областима живота особа са ИО: едукацији, запошљавању, финансијској независности, приступу заједници и становању. Последња мања тематска целина у оквиру овог дела дисертације посвећена је приказу могућности за унапређење самоодређења особа са ИО. Кроз опис различитих врста интервенција и ефеката ових интервенција на развој самоодређења, утврђеним у истраживањима, закључено је да обухватање особа са ИО специјализованим интервенционим програмима исходује значајним напредовањем ових особа у области самоодређеног понашања.

У оквиру Теоријског дела дисертације дат је систематичан приказ основних појмова који су у фокусу ове дисертације, чијом детаљном разрадом су постављени темељи за обликовање методолошког дела рада. Садржаји овог поглавља указују на специфичности профила самоодређења особа са ИО, као и на присуство више различитих фактора, који могу имати значајну улогу у детерминисању нивоа самоодређења код ове популације, при чему су механизми њиховог појединачног и/или удруженог деловања у литератури недовољно разјашњени. Комисија сматра да је кандидаткиња у поглављу Теоријске основе одабрала адекватне теме, као и да је начин на који су оне обрађене био релевантан за реализацију истраживања и интерпретирање добијених резултата ове докторске дисертације, при чему су поштована правила академског писања и захтеви израде дисертације.

Предмет, циљ и хипотезе истраживања, представљају **друго поглавље (Истраживачки део)** ове докторске дисертације.

Предмет овог истраживања је самоодређење одраслих особа са ИО. Овако дефинисан предмет истраживања заснован је на чињеници да је у већем броју студија потврђен вишеструки значај самоодређења код особа са ИО: у области образовања, запошљавања и социјалне инклузије, што је исходovalo истицањем развоја вештина самоодређеног понашања као важног циља рехабилитације ових особа. Значај наведеног предмета истраживања заснива се на чињеници да самоодређење одраслих особа са лаком и умереном ИО, у досадашњој истраживачој делатности у нашој средини, није довољно изучавано. Боље познавање специфичности профила самоодређења, као и чинилаца који значајно утичу на његов развој код ове популације, би могло омогућити креирање квалитетнијих програма подршке током едукације и рехабилитације ових особа.

Комисија сматра да је овако формулисан проблем истраживања, заснован на савременим теоријским концептима и истраживачким студијама, адекватно научно утемељен и оправдан.

Два основна **циља** овог истраживања су била:

- утврђивање нивоа самоодређења код одраслих особа са ИО и
- утврђивање повезаности између нивоа самоодређења код одраслих особа са ИО и одабраних социо-демографских чинилаца, личних карактеристика испитаника и фактора окружења.

Операционализација постављених циљева извршена је реализацијом следећих **задатака**:

1. Тријажа испитаника за групе према следећим критеријумима: пол, старост, тип становања и ниво ИО;
2. Процена нивоа и профила самоодређења код испитаника са лаком ИО (ЛИО) и умереном ИО (УИО);
3. Процена социјалних вештина код испитаника са ЛИО и УИО;
4. Процена инхибиторне контроле код испитаника са ЛИО и УИО;
5. Процена радне меморије код испитаника са ЛИО и УИО;
6. Процена когнитивне флексибилности код испитаника са ЛИО и УИО;
7. Процена квалитета учешћа у слободним активностима код испитаника са ЛИО и УИО;
8. Процена доступности прилика за вршење избора код испитаника са ЛИО и УИО;
9. Испитивање тест-ретест релијабилности Скале самоодређења на подзорку испитаника;
10. Испитивање повезаности између постигнућа на Скали самоодређења и социјалних вештина код испитаника са ЛИО и УИО;

11. Испитивање повезаности између постигнућа на Скали самоодређења и инхибиторне контроле код испитаника са ЛИО и УИО;
12. Испитивање повезаности између постигнућа на Скали самоодређења и радне меморије код испитаника са ЛИО и УИО;
13. Испитивање повезаности између постигнућа на Скали самоодређења и когнитивне флексибилности код испитаника са ЛИО и УИО;
14. Испитивање повезаности између постигнућа на Скали самоодређења и доступности прилика за вршење избора код испитаника са ЛИО и УИО;
15. Испитивање повезаности између постигнућа на Скали самоодређења и квалитета учешћа у слободним активностима код испитаника са ЛИО и УИО;
16. Испитивање односа између менталног, календарског узраста, типа становања и пола испитаника са ЛИО и УИО са једне стране, и њихових постигнућа на Скали самоодређења, са друге стране;
17. Испитивање односа између нивоа ИО (према критеријуму нивоа адаптивног функционисања) испитаника са ЛИО и УИО са једне стране, и њихових постигнућа на Скали самоодређења, са друге стране.

У раду је било дефинисано **осам хипотеза** које су постављене на основу претходно анализираних теоријских и емпиријских налаза у референтној литератури, као и на основу образложеног предмета истраживања и наведених циљева и задатака истраживања.

Поглавље **Методологија истраживања** садржи начин формирања и опис узорка, ток и начин прикупљања података и статистички метод, при чему су сви поменути елементи у складу са предметом и циљевима истраживања.

Узорком истраживања је било обухваћено укупно 128 одраслих особа са ЛИО и УИО, оба пола, животне доби у распону од 21 до 57 година. Целокупни узорак је према типу становања подељен у три групе: групу испитаника који живе у својим примарним породицама (N=46), групу испитаника који живе у институцијама стационарног типа (N=40) и групу испитаника обухваћених програмом становања уз подршку (N=42). Критеријуми за укључивање у узорак били су: присуство клиничке слике ЛИО или УИО у документацији испитаника, одговарајући календарски узраст, становање у једном од три обухваћена типа становања и развијена вештина говорне продукције. Кандидаткиња је јасно и детаљно описала карактеристике узорка, начине формирања подгрупа, као и статистичке процедуре чијом применом је омогућен валидан увид у ниво уједначености обухваћених подузорака у односу на одабране варијабле. Сви наведени методолошки поступци и подаци у потпуности су били у функцији одабраног предмета и дефинисаног циља истраживања.

Истраживање је реализовано у периоду од децембра 2017. године до јула 2018. године у образовним установама и установама социјалне заштите чији су испитаници ученици или

корисници, као и у становима у којима живе испитаници укључени у становање уз подршку. Обухваћени су испитаници из више градова са територије Републике Србије: Београда, Новог Сада, Кикинде, Куле, Ветерника, Панчева и Сремчице.

Инструменти истраживања

Подаци су прикупљени применом већег броја различитих, репрезентативних инструмената чије су одговарајуће метријске карактеристике проверене и потврђене у ранијим истраживањима како њихових аутора, тако и других истраживача. Употребљени су: Скала за процену самоодређења (*The Arc's Self-determination Scale*, Wehmeyer & Kelchner, 1995), у целини; три супске (Интерперсонални односи, Игра и слободно време и Вештине прилагођавања) преузете из Винеландове скале адаптивног понашања – наставничке форме (Sparrow, Cicchetti, & Balla, 2006) чијом применом се утврђује квалитет развијености социјалних вештина испитаника; задатак *Распон бројева уназад* за процену вербалне радне меморије (Глигоровић и сар., 2015) и Корси тест са коцкама (Menghini, Addona, Costanzo, & Vicari, 2010) за утврђивање развијености невербалне радне меморије; задатак Крени/стани (Spinella & Miley, 2004) коришћен је за утврђивање инхибиторне контроле у моторичком домену, а за вербални домен примењена је Дан/ноћ варијанта Струп теста (*Day/Night Stroop Task*; Gerstadt, Hong & Diamond, 1994); квалитет когнитивне флексибилности утврђен је применом Висконсин теста сортирања карата (Heaton, Chelune, Talley, Kay, & Curtiss, 1993); Упитник о вршењу избора (*The Choice Questionnaire*, Stancliff & Parmenter, 1999) примењен је за утврђивање постојања прилика за вршење избора; за испитивање нивоа ИО, у односу на адаптивно функционисање, примењен је сет критеријума предложених у оквиру приручника Америчке психијатријске асоцијације (*The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition, DSM-5*, APA, 2013); прикупљање општих података о испитаницима, као и података који се односе на поједине контролне варијабле, реализовано је путем упитника конструисаног за потребе овог истраживања.

Анализа и статистичка обрада података извршене су помоћу пакета намењеног статистичкој обради података IBM SPSS Statistics, version 25.0. У обради прикупљених података коришћен је већи број одговарајућих статистичких метода: дескриптивна статистика (фреквенце и проценти, минимална и максимална вредност, аритметичка средина, медијана, стандардна девијација, варијанса, стандардна грешка мерења), χ^2 тест, Т-тест за независне узорке, Ман Витнијев U тест, једнофакторска и двофакторска анализа варијансе, Тукијев и LSD накнадни тест. За утврђивање закривљености расподеле и нормалности дистрибуције резултата на коришћеним инструментима употребљен је Колмоговор-Смирнов тест. За испитивање повезаности између варијабли и значајности утицаја коришћени су: стандардна корелациона анализа путем Пирсоновог коефицијента корелације, стандардна вишеструка регресија и хијерархијска вишеструка регресија.

Анализом целокупне методологије истраживања, обједињене у оквиру два поглавља ове докторске дисертације (Истраживачки део и Методологија истраживања), Комисија сматра да је кандидаткиња креирала оригиналан и целисходан методолошки дизајн који одговара циљевима истраживања. Одабир и примена обухваћених статистичких метода у потпуности одговарају дефинисаним задацима истраживања.

Поглавље **Резултати истраживања** садржи финалне резултате приказане табеларно (73 табеле) и графички (15 графика), при чему су све табеле и графикони праћени јасним тумачењем података и резултата који су на овај начин презентовани. Редослед приказа добијених резултата је структурисан према циљевима и задацима истраживања. Ово поглавље садржи прво податке који се односе на групу основних резултата – дескриптивни скорови на четири подскеле Скале самоодређења (Аутономија, Саморегулација, Психолошка оснаженост и Самореализација) и значајност разлика у скоровима на подскалама Скале самоодређења код испитаника оба подузрка (испитаници са ЛИО и испитаници са УИО) и између подузорака, као и укупан скор на Скали за оба подузрка. Затим следе резултати утврђеног нивоа развијености социјалних вештина, адаптивног функционисања, невербалне и вербалне радне меморије, инхибиторне контроле и когнитивне флексибилности испитаника. Сви наведени резултати су приказани за сваки од подузорака посебно. Следећа група резултата се односи на утврђивање односа контролних варијабли (ИО, пола, календарског узраста, типа и дужине становања у неком од типова смештаја) и квалитета самоодређења, како на појединачним доменима самоодређења, тако и у целини, код испитаника са ЛИО и УИО. Руводећи се дефинисаним циљем истраживања и пројектованим задацима, кандидаткиња даље у овом поглављу презентује групу резултата који се односе на утврђену значајност корелација између квалитета самоодређења испитаника са ЛИО и УИО и других личних развојних карактеристика испитаника (ниво развијености социјалних вештина, адаптивног функционисања и егзекутивних функција) и фактора окружења (доступност избора). Последња група резултата односи се на утврђену значајност предиктивног утицаја обухваћених контролних варијабли на самоодређење испитаника у целини, као и на његове појединачне домене.

Комисија сматра да приказани резултати у потпуности испуњавају захтеве садржане у циљу и задацима истраживања у овој дисертацији.

У поглављу **Дискусија** дат је доследан и систематичан преглед добијених резултата које кандидаткиња појединачно тумачи вршећи поређење са налазима других аутора који су се бавили истим или сличним предметом истраживања. Садржај овог поглавља представља резултат анализе опширне литературе, али и веома добре интеграције широког спектра знања из различитих сродних научних области која су нарочито дошла до изражаја у посредном тумачењу добијених резултата и изношењу сопствених претпоставки када, због недостатка релевантних података истог типа, директна компарација није била могућа.

Комисија је сагласна у ставу да су добијени резултати успешно тумачени и дискутовани, као и да структура дискусије у потпуности одговара високим стандардима научно-истраживачког рада.

Поглавље **Закључак** садржи сумиране, опште и појединачне, резултате истраживања изведене на основу прикупљених и обрађених података и у складу са постављеним циљевима, задацима и хипотезама у овој дисертацији. На крају овог поглавља наведене су практичне импликације, као и препоруке за будућа истраживања.

Комисија сматра да су закључци јасно формулисани и доследно приказани.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНИ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ НА ОСНОВУ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА У ОКВИРУ РАДА НА ДОКТОРКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Рад у врхунском међународном часопису (M21)

1. Kaljača, S., Dučić, B., & Cvijetić, M. (2019). Participation of children and youth with neurodevelopmental disorders in after-school activities. *Disability and Rehabilitation*, 41(17), 2036-2048. <https://doi.org/10.1080/09638288.2018.1457092>

Рад у међународном часопису (M23)

1. Nikolić, G., Cvijetić, M., Branković, N., Đorđić, D., & Johnstone, C.J. (2019). Not There Yet: Lessons Learned on the Journey to Inclusion in the Republic of Serbia. *International Journal of Disability, Development and Education*, <https://doi.org/10.1080/1034912X.2019.1589429>

Рад у врхунском часопису националног значаја (M51)

1. Цвијетић, М. (2017). Теорија ума и егзекутивне функције код деце са лаком интелектуалном ометеношћу. *Специјална едукација и рехабилитација*, 16(4), 397-424.

Саопштење са међународног скупа штампано у изводу (M34)

1. Банковић, С., Бројчин, Б., Тодоровић, Ј. & Цвијетић, М. (2019). Социометријски статус и профил адаптивног функционисања ученика са лаком интелектуалном ометеношћу. У М. Шћепановић (Ур.), Зборник сажетака XIV међународне научно-стручне конференције „Постојећи изазови у специјалној едукацији и рехабилитацији” (стр. 58-59). Нови Сад: Друштво дефектолога Војводине. ИСБН 978-86-80326-10-8

VII ЗАКЉУЧЦИ, ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У односу на постављене циљеве и на основу добијених резултата, закључено је следеће:

- ниво развијености самоодређења особа са ЛИО и УИО је релативно низак. Поређењем просечних постигнућа добијених на подскалама, утврђен је профил самоодређења особа са ЛИО и УИО из нашег узорка. Ниво саморегулације, психолошке оснажености и самореализације особа са ЛИО је међусобно уједначен, а значајно слабији резултат ове особе остварују само у домену аутономије. Профил самоодређења особа са УИО карактерише неколико одлика: најбоље је развијена самореализација, затим, према опадајућем низу вредности просечних постигнућа, следе психолошка оснаженост, аутономија и саморегулација;

- особе са ЛИО имају виши ниво самоодређења у односу на особе са УИО; статистички значајне разлике у корист особа са ЛИО утврђене су у домену аутономије и саморегулације, док у домену психолошке оснажености и самореализације разлике нису биле статистички значајне;
- особе са ЛИО и УИО различитог пола имају уједначено развијено самоодређење, посматрано као јединствени конструкт; када се компоненте самоодређења посматрају изоловано, статистички значајне разлике утврђене су само у области *Аутономија* на нивоу целог узорка (испитанице су биле значајно независније), а значајност разлика је изостала на нивоу подузорака;
- особе са ЛИО и УИО, које живе у институцији, имају нижи ниво самоодређења, у односу на особе са ЛИО и УИО које живе у примарним породицама и особе које су обухваћене програмом становања уз подршку; испитанике укључене у становање уз подршку карактерише виши ниво самоодређења у односу на испитанике из институције и породице, а једина компонента самоодређења у којој су испитаници из породице били значајно успешнији од испитаника из институције је саморегулација;
- старији испитаници, посматрано на узорку у целини, имају статистички значајно виши ниво самоодређења, у односу на млађе, посебно у односу на вештине аутономног понашања. На основу засебне анализе у подузорцима особа са ЛИО и УИО, утврђено је да у подузорку испитаника са ЛИО нема разлика у односу на узраст, док су код испитаника са УИО значајне разлике, у корист старијих испитаника, утврђене у самоодређењу (општи скор), аутономији и саморегулацији;
- између самоодређења и социјалних вештина особа са ЛИО и УИО је присутна статистички значајна позитивна повезаност; утврђено је да су виши скорови на подскали *Игра и слободно време* значајно повезани са вишим постигнућем на скали самоодређења, на основу чега се закључује да особе са ЛИО и УИО, које имају квалитетнију организације слободног времена, имају и боље развијено самоодређено понашање;
- утврђено је присуство статистички значајне позитивне повезаности између самоодређења и базичних егзекутивних функција – инхибиторне контроле, радне меморије и когнитивне флексибилности особа са ЛИО и УИО. Анализа учесталости значајности корелација на нивоу подузорака показала је да су самоодређење и егзекутивне функције чвршће повезани код особа са УИО, него код особа са ЛИО;
- утврђено је присуство статистички значајне позитивне повезаности између самоодређења и доступности прилика за вршење избора особа са ЛИО и УИО;
- у групи фактора који, независно од интеракције са другим чиниоцима, објашњавају одређени проценат варијација у нивоу самоодређења, идентификовани су, поређано по степену значајности: доступност избора, тип становања, ниво адаптивног функционисања и капацитет радне меморије. На темељу ових резултата изводи се закључак да је утицај фактора који чине социјалне околности или вештине које особе

усвајају стимулацијом кроз различите типове третмана/подршке, значајнији у односу на утицај личних, базичних потенцијала.

Упоредна анализа резултата ове докторске дисертације са резултатима из литературе

Упоредном анализом са резултатима других аутора, можемо констатовати да су налази добијени у овој студији у највећој мери у складу са резултатима истраживања који су саопштени у литератури.

У овој дисертацији примењен је методолошки концептуални оквир који подразумева самопроцену квалитета самоодређења особа са ИО који је у складу са наводима у литератури, према којима је уважавање перспективе (мишљења, перцепције, доживљаја) особа са ИО императив у истраживањима социјално конструисаних концепата, који су подложни вишеструким интерпретацијама (Mactavish, Mahon, & Lutfiyya, 2000).

Резултати истраживања кандидата сведоче о релативно ниском самоодређењу одраслих особа са ЛИО и УИО. Такви резултати су очекивани, ако се узме у обзир да и друга истраживања указују на нижи ниво самоодређења особа са ИО у односу на особе типичне популације (ТП) сличне старосне доби (Garrels & Granlund, 2018; Shogren, Shaw, Raley, & Wehmeyer, 2018) и особе са другим типовима сметњи и поремећаја у развоју (Carter et al., 2010; Cavendish, 2017; Pierson, Carter, Lane, & Glaeser, 2008; Shogren et al., 2013). С обзиром на то да су утврђене статистички значајне разлике у нивоу развијености појединих компоненти самоодређења код испитаника са ЛИО и УИО, резултати добијени у овој дисертацији се поклапају са резултатима иностраних истраживања који указују на то да особе са ИО имају изванредан ниво аутентичности у свом профилу самоодређења (Chou et al., 2017; Shogren et al., 2014).

Када је реч о односу самоодређења и појединих персоналних карактеристика испитаника, резултати овог истраживања се подударају са највећим бројем студија других аутора. На пример, више студија је, слично овом истраживању, потврдило да не постоје статистички значајне разлике у самоодређењу међу половима (Mumbardó-Adam et al., 2017a; Powers, 2010; Seo et al., 2012; Vicente et al., 2017; Wehmeyer & Garner, 2003), али да постоји утицај пола на аутономију у понашању и изражавању преференција, на начин да су испитанице са ИО независније од испитаника са ИО (Kaljača, 2008; Nota et al., 2007). Резултат да старије особе са ИО имају статистички значајно виши ниво аутономије и укупног самоодређења, у односу на млађе, подудара се са резултатима студија које указују да је узраст једна од личних детерминанти квалитета самоодређења особа са ИО (Shogren, 2013) и да током година код особа са ИО долази до напретка у степену независности испољене приликом обављања активности свакодневног живота, које подразумевају практичне дневне вештине (Chadwick, Cuddy, Kusel, & Taylor, 2005). Имајући у виду да налази у литератури често указују на ниво ометености као на значајан фактор самоодређења и/или појединих компоненти ове способности (Kaljača & Dučić, 2016; Kishi et al., 1988; McGuire & McDonnell, 2008; Milanović-Dobrota, 2015a; Shogren, 2013; Stancliffe et al., 2000, према Wehmeyer & Palmer, 2003), не изненађује добијени резултат да су присутне статистички значајне разлике између испитаника са ЛИО и УИО у укупном нивоу развијености самоодређења и појединим компонентама (аутономији и саморегулацији), у корист испитаника са ЛИО. У овом истраживању, на нивоу узорка у целини, је утврђена статистички значајна позитивна повезаност између нивоа социјалних вештина испитаника и нивоа њиховог укупног

самоодређења и компоненти самоодређења: аутономије, саморегулације и психолошке оснажености. Други истраживачи такође указују да су боље социјалне вештине одраслих особа са ИО предиктор чешћег исказивања сопствених жеља, осећања и мишљења, независнијег обављања свакодневних активности и компетентнијег вршења избора (Nota et al., 2007), као и да ниво усвојености социјалних вештина утиче на капацитете за самоодређење, али и на доступност прилика за самоодређено понашање адолесцената са ИО (Carter et al., 2009). У овој студији је испитана и повезаност нивоа адаптивног функционисања испитаника са нивоом развијености њиховог самоодређења, будући да су истраживања указала да је адаптивно понашање предиктор доступности прилика за самоодређено понашање особа са ИО (Robertson et al., 2001), као и да су поједини домени самоодређеног понашања повезани са усвојеношћу одређених адаптивних вештина (Duvdevany, 2002; Erozkhan, 2013; Ticha et al., 2012). У наведене резултате иностраних студија уклапају се резултати добијени овом студијом, који указују да је више самоодређење повезано са вишим нивоом усвојености концептуалних, социјалних и практичних адаптивних вештина и да је, на нивоу целог узрока, ниво адаптивног функционисања предиктор самоодређења и аутономије. У студији је утврђено и присуство статистички значајних, позитивних корелација између самоодређења и три базична егзекутивна механизма – радне меморије, инхибиторне контроле и когнитивне флексибилности. Улога егзекутивних функција у контексту самоодређења је у литератури ретко разматрана, те се добијени резултати у овом истраживању могу само донекле поредити са резултатима других аутора. Највише је истицан значај појединих егзекутивних функција за једну компоненту самоодређења, конкретно саморегулацију (Дучић, 2016; Hofmann et al., 2008; Hofmann et al., 2012; Smith et al., 2001, према Rossow-Kimball & Goodwin, 2009; Vohs et al., 2014), што се подудара са утврђеном предиктивном улогом радне меморије и когнитивне флексибилности за саморегулацију особа са ИО обухваћених овим узорком.

Уз утицај персоналних фактора, у студији је испитан и допринос срединских фактора нивоу развијености самоодређења. Тип становања представља један од контекстуалних фактора чији је утицај на самоодређење особа са ИО прилично утемељен у литератури (MacArthur, 2003; Robertson et al., 2001; Stancliffe, Abery, & Smith, 2000; Wehmeyer & Bolding, 1999). Резултати овог истраживања су потврдили да је тип становања статистички значајан предиктор укупног нивоа самоодређења испитаника са ИО, као и све четири компоненте које чине самоодређење. Неретко се у литератури истиче значај доступности прилика за вршење избора као фактора развоја самоодређења особа са ИО (Gregory et al., 2001, према Robertson et al., 2001; Heller et al., 1999; Palmer et al., 2013). Наводи се да виши ниво самоодређеног понашања имају одрасле особе са ИО које имају већу слободу у доношењу свакодневних одлука и већи избор по питању тога са ким и где желе да живе (Stancliffe, Abery, & Smith, 2000, према Heller et al., 2011), као и да одсуство прилика да особе са ометеношћу утичу на тип и интензитет подршке коју добијају инхибира развој њиховог самоодређења (Meयर, Donnelly, & Weerakoon, 2007). Може се констатовати да су резултати добијени у овој дисертацији у сагласности са поменутим, будући да је утврђено да постоји статистички значајна позитивна повезаност између доступности избора у вези са различитим активностима, са једне стране, и нивоа развијености укупног самоодређења и компоненти самоодређења, са друге стране. Надаље, доступност избора се показала као најснажнији предиктор укупног самоодређења, аутономије, саморегулације, психолошке оснажености и самореализације испитаника са ИО, у поређењу са осталим варијаблама обухваћеним овом студијом.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Приказ резултата истраживања представља прегледан, исцрпан и логичан след који истовремено одговара постављеном циљу, редоследу и садржају задатака истраживања, али и омогућава олакшано праћење тока и анализу обиља података садржаних у дисертацији. Јасна текстуална објашњења садржаја презентована су за све приказане табеле и графиконе.

Добијени резултати су успешно компарирани са веродостојним налазима великог броја других аутора, домаћих и страних, и на основу анализе опсежне научне грађе, тумачени и дискутовани. У случајевима када није било довољно података из литературе за поређење и тумачење, дата су могућа посредна објашњења, као и аутентичне личне претпоставке кандидаткиње.

Комисија сматра да је начин приказа и тумачење резултата оригиналан и у складу са прописаним стандардима израде докторске дисертације.

IX КОНАЧНА ОЦЕНА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација под називом „Самоодређење одраслих особа са интелектуалном ометеношћу“, кандидаткиње Марије М. Цвијетић, у целини је написана у складу са образложењем наведеним у пријави теме и садржи све битне елементе прописане Правилником о докторским студијама на Универзитету у Београду.

Анализа докторске дисертације под називом „Самоодређење одраслих особа са интелектуалном ометеношћу“ представља оригиналан научни рад чији се научни допринос огледа у проширењу знања о карактеристикама, специфичностима и предикторима самоодређења особа са ИО, као једног од најзначајнијих чинилаца квалитета њиховог живота. Теоријска разматрања, заснована на савременим истраживањима и детаљној анализи обимне релевантне литературе, омогућила су представљање јасног теоријског концептуалног оквира за дефинисање аутентичног проблема истраживања, као и циљева, задатака и хипотеза. Посебна вредност ове дисертације се огледа у оригинално креираном методолошком приступу, како у погледу великог броја обухваћених варијабли, тако и у одабиру адекватног, емпиријски провереног инструментаријума који је употребљен у поступцима утврђивања квалитета тих варијабли. Статистичка обрада резултата је у складу са циљевима и задацима истраживања, а интерпретација добијених резултата истраживања је детаљна, аутентична и у складу са сличним релевантним истраживањима.

Добијени резултати нам указују на присуство изражених ограничења у погледу перспективе развоја самоодређења код одраслих особа са ИО, при чему се посебно истичу проблеми у области аутономног понашања. Самоодређење одраслих особа са лаком и умереном ИО је значајно повезано како са личним чиниоцима, као што су ниво развијености социјализације и базичних механизма егзекутивних функција, тако и са срединским чиниоцима, попут доступности прилика за вршење избора и типа становања. Снажнија предиктивна вредност фактора који чине социјалне околности, односно вештине које се усвајају спољашњом стимулацијом, у односу на утицај личних потенцијала, представља

изузетно значајан налаз у контексту практичних импликација резултата ове докторске дисертације.

X ПРЕДЛОГ

Комисија са задовољством предлаже Већу за мастер, специјалистичке и докторске студије Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, да прихвати извештај о оцени урађене докторске дисертације под називом „Самоодређење одраслих особа са интелектуалном ометеношћу“, кандидаткиње Марија М. Цвијетић и упути га у даљу процедуру.

У Београду, 12.11. 2019.

КОМИСИЈА

Др Ненад Глумбић, редовни професор Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију

Др Светлана Каљача, редовни професор Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију

Др Шпела Голубовић, редовни професор Медицинског факултета – Универзитета у Новом Саду